

บทที่ 9

ความกระทบกระทั่งที่เกิดจากการปฏิรูปคริสตศาสนาเป็น โปรเตสแตนต์

การปฏิรูปทางศาสนา

ความคิดในเรื่องที่ว่าวงการคริสตศาสนา ควรจะรวบรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้เป็นปึกแผ่น ไม่มีการแตกแยกนั้น ได้มีการแสดงออกในหมู่ปรัชญาเมธีและนักเขียนยุคกลางมาแล้ว และความปรารถนาตัวเอง ที่เป็นเครื่องกระตุ้นให้เกิดความเคลื่อนไหวและการรวมกันระหว่างนานาชาติในยุโรป อาทิเช่น การจัดทัพไปสงครามครูเสด เป็นต้น แต่เพราะสถาบันใหญ่ ๆ ดำเนินการไปในทางที่ให้คนส่วนมากเสื่อมศรัทธา ทั้งฝ่ายศาสนาจักรและฝ่ายจักรวรรดิ ยิ่งเมื่อเกิดสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาและการค้นคว้าแผ่นดินใหม่ มีการค้นคว้าและความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ขึ้น ความสนใจของคนในทางความคิดเห็นแก่กิลกลายเป็นที่สนใจต่อสิ่งที่มาใหม่ คนสนใจความเจริญก้าวหน้าของแต่ละบุคคล หรือแต่ละชาติมากกว่าศาสนาซึ่งเป็นส่วนรวม มาถึงสมัยที่อำนาจทางการปกครองและการเงินมีมากขึ้น คนก็สนใจแต่ทางที่จะหาความเจริญก้าวหน้าทางการเมืองและการเงิน ตลอดจนความปลอดภัยของดินแดนและวัฒนธรรมตะวันตก เพื่อต่อต้านการรุกรานของพวกออตโตมัน เคอร์ก ซึ่งกำลังประชิดยุโรปเข้ามา

สาเหตุที่ทำให้มีการปฏิรูปทางศาสนานั้น พอสรุปได้ถึงสาเหตุสำคัญ ๆ

สามประการ

1. สาเหตุมาจากเรื่องการเงินของสันตะปาปา ในต้นศตวรรษที่ 16

ทางศาสนาโรมันได้จัดทำให้ศาสนามีสภาพคล้ายสถาปนการค่า ศาสนาในสมัย
สันตะปาปาจูเลียสที่ 2 และลีโอที่ 10 ได้มีการจัดทำกรค่าจากศาสนาจนได้กำไร
จากการค้าศาสนานั้น ได้มีการขายตำแหน่งในศาสนาและการขายใบอนุญาตเป็นต้น
ในปี 1476 สันตะปาปาซิกซุสที่ 4 ออกกฎซึ่งเปลี่ยนจากการไถ่บาปด้วยการเดิน
ทรมานร่างกายไปซื้อใบอนุญาตเพื่อช่วยวิญญาณของคนในไฟชำระบาปเป็นการไถ่บาป
ด้วยการชำระเงินแทนได้ และถ้าหากญาติพี่น้องมีกรรมชดชวยของผู้ถึงแก่กรรมคนใด
คนหนึ่งต้องการไถ่บาปของวิญญาณผู้ใดคนหนึ่ง ให้พ้นจากไฟชำระบาปก็ยอมทำได้
ถ้าหากจะอุทิศเงินจำนวนหนึ่งให้สำหรับการซ่อมแซมวัดภายในสิบปีต่อไปนี้เราขอ
ประกาศว่า การกระทำดังกล่าวจะช่วยให้อุญญาต่าง ๆ ที่แต่ละคนต้องการจะช่วย
รอดพ้นจากบาปได้ ต่อมาเมื่อสันตะปาปาจูเลียสที่ 2 ในปี 1510 และสันตะปาปา
ลีโอที่ 10 ในปี 1514 ต้องการเงินสำหรับสร้างโบสถ์เซนต์ปีเตอร์ในโรมใหม่
จึงได้เปลี่ยนแปลงวิธีขายใบอนุญาตใหม่ เพื่อที่จะเก็บเงินจากพวกในศาสนาออกไป
จากในกรุงโรมได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากเยอรมัน ความหมายของการซื้อใบอนุญาต
เกือบจะไม่เหลือเลย นอกจากว่าทางศาสนาต้องการเงินจากผู้ซื้อ ผู้ที่ให้เงินก็อาจ
เลือกพระสำหรับสารภาพบาปได้ และพระอาจขอให้ผู้ต้องการไถ่บาปอุทิศเงิน
จำนวนหนึ่งสำหรับการสร้างโบสถ์แทนที่จะทำการลงโทษตนเองด้วยวิธีอื่น
และการปฏิบัติอื่นเหล่านี้ที่ดูเชอร์คคักคาน (ผู้เขียนจะกล่าวถึงประวัติของดูเชอร์
ในตอนต่อไป) และก็มีพวกเจ้าครองนครต่าง ๆ ในเยอรมันสนับสนุน เพราะพวก
เจ้าครองนครเหล่านี้ไม่พอใจที่เงินในแคว้นแคว้นของตนต้องหลั่งไหลไปใช้ประโยชน์
ในกรุงโรม

2. สาเหตุของการปฏิรูปศาสนาก็คือสภาพความเป็นอยู่อันไม่เหมาะสม
ของพวกพระ โดยเฉพาะพวกนักบวชในสำนักต่าง ๆ ความไม่พอใจในเรื่องนี้

มิใช่เป็นของใหม่ แค่มากลายเป็นเรื่องสำคัญขึ้น เพราะสำนักนักบวชต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้น ครั้งหลังให้แก้ไขความบกพร่องของสำนักเดิม กลับประพจน์เช่นเดียวกับนักบวชใน สำนักเดิมซึ่งคนสมมติว่าจะเป็นผู้แก้ ความไม่พอใจเริ่มเพิ่มขึ้นตั้งแต่ศตวรรษที่ 14 และค่อยรุนแรงยิ่งขึ้นทุกทีในศตวรรษที่ 16 มีผู้เขียนข้อความขึ้นในสมัยนั้นเพื่อโจมตี พวกพระและนักบวชที่เป็นที่รู้จักกันมากก็คือจดหมายที่เขียนล้อเลียนความไม่มีวิชา ความรู้ของพวกพระและนักบวช การประพจน์ผิดศีลธรรมต่าง ๆ และการใช้ภาษา ลาคินที่ผิดพลาดและเลวของพวกนี้ มีหนังสือเล่มหนึ่งไค้กล่าวถกเถียงเกี่ยวกับ เรื่องความประพจน์ของนักบวชทั้งหลาย และถึงแม้ว่าเรื่องทั้งหมดจะเป็นเรื่อง ล้อเลียนและเล่าเกินความจริง แต่สภาพความเป็นอยู่ของพระที่เป็นจริงอยู่ใน เวลานั้นเลวมาก คือไม่มีความรู้ เชื่อถือโศคกลาง มีความเป็นอยู่อย่างไม่เคร่งครัด และความพยายามของทางศาสนาในการที่จะปรับปรุงสภาพเหล่านี้ แสดงว่าสิ่งไม่ คีเหล่านั้นมีอยู่จริง ๆ

3. สาเหตุของการปฏิรูปศาสนาคือการพิมพ์พระคัมภีร์ใหม่ การประดิษฐ์ เครื่องพิมพ์ได้ทำให้พวกนักปราชญ์สามารถอ่านพระคัมภีร์ใหม่เป็นภาษากรีกได้ และสำหรับพวกที่ไม่มีความรู้ในภาษากรีกก็สามารถอ่านที่แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส เยอรมัน อิตาลี สเปน หรือภาษาอื่น ๆ ได้ ในชั้นแรกมีผู้คัดค้านมาก เพราะว่า พระคัมภีร์ลาตินได้ใช้เป็นเวลาครึ่งมาหลายร้อยปีแล้ว เพราะฉะนั้นการแปลเป็น สิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ อีร์สมุส เป็นบุคคลที่พยายามเผยแพร่ความรู้ใหม่ให้ทั่วยุโรป การเรียน และการสอนของท่านผู้นี้ทำให้ความรู้ของลาติน และของกรีกกว้างขวางไปกว่า การกระทำของผู้อื่น ท่านผู้นี้ยังพยายามคัดค้านแนวการศึกษาภาษาลาติน โดย วิธีเลียนแบบอย่างรุนแรง และอีร์สมุส เชื่อว่าการเผยแพร่ความรู้จะทำความ สกปรกซึ่งปนอยู่กับศาสนาขณะนั้นให้หมดไป อีร์สมุสได้วิจารณ์เกี่ยวกับคำสอนของ

แมทธิวในบทที่ 23 ที่พูดถึงการซัด ๆ เขียน ๆ ที่ปากกับใจไม่ตรงกันว่า พระบางรูป
ที่สอนคำสอนของพระเยซู ทั้ง ๆ ที่ชีวิตจริงกับคำสอนเข้ากันเกือบจะไม่ได้เลย
และเราจะคิดอย่างไรกับผู้ที่ทำลายคำสอนของพระเยซูเสียเอง แล้วคิดประคิษฐ์กฎ
ต่าง ๆ ขึ้นตามใจชอบ ยกตนขึ้นเป็นผู้ควบคุมประชาชนธรรมดาอย่างเค็ดซา
ในการคักสินญ์กติก้ากฎซึ่งพวกตนเองเป็นผู้คิดขึ้น อีร์สมุสพยายามจะทำให้
ผู้ศึกษาคำสอนพระเยซู เข้าใจถึงทัศนคติใหม่ที่มีต่อพระคัมภีร์

ผลของการปฏิรูปศาสนาในค่านการศึกษาของพวกเขาไปรเทศแค้นส์

มาติน ลูเธอร์ เคยเป็นชาวนา เป็นพระและเป็นนักปราชญ์ ท่านผู้นี้
เคยมีความเชื่อในศาสนาอย่างรุนแรง จนกระทั่งเคยเดินทางแสวงบุญไปโรม
การที่ลูเธอร์เคยเป็นชาวนาเขาได้อธิบายถึงความเป็นชายของเขาที่ขาดความ
ละเอียดอ่อนบางอย่าง และอธิบายถึงวิธีการงาย ๆ ที่ท่านผู้นี้ใช้ในการแก้ปัญหา
ชีวิตที่เคยเป็นพระทำให้ลูเธอร์กลายเป็นผู้สนใจในศาสนาอย่างจริงจัง แต่ค่อนข้าง
ถือโชคดีกลาง และมีความเชื่ออย่างแน่วแน่ ในหลักการของศาสนาที่ตัวเองมิได้สงสัย
ลูเธอร์มิใช่เป็นแค่เพียงผู้วิจารณ์และโฆษณาชวนเชื่อโดยไม่มีเหตุผล เพราะท่านผู้นี้
เป็นผู้ศึกษาหนังสือต่าง ๆ และเคยเขียนหนังสือมาเป็นจำนวนมาก ขณะที่พระอยู่
ก็ได้ศึกษาพระคัมภีร์ และเมื่อเป็นอาจารย์อยู่ที่มหาวิทยาลัยวิทเทินเบอร์ก เขาได้
ศึกษางานเขียนของ เลอแพฟอริ อีร์สมุส และนักเขียนสำคัญ ๆ อีกหลายท่าน
ลูเธอร์เป็นผู้ที่ศึกษาค้นคว้าตนเอง ฉะนั้น บางครั้งความคิดเห็นของท่านผู้นี้อาจไม่
ละเอียดอ่อน ในระยะเวลาที่ลูเธอร์กำลังเชื่อศาสนาอย่างมั่งงาย เขาก็พบวิธีที่จะ
ช่วยวิญญานของเขาจากคคิที่ว่า "คนที่มีชีวิตอยู่ด้วยความเชื่อ" ซึ่งเขายึดเอาเป็น
จุดมุ่งหมายในชีวิตและถือเป็นรากฐานในการปฏิรูปหลักการ ความเชื่อทางศาสนา

ในที่สุดเมื่อมีความเชื่อมั่นคงแล้ว ลูเธอร์ก็เดินทางไปยังกรุงโรม และสิ่งที่เขาพบเห็นในกรุงโรมนั้นนำความผิดหวังและเสียใจมาสู่เขาอย่างมากจนทำให้เขากลายเป็นนักปฏิรูปศาสนาไป ทั้งนี้เพราะเขาได้ไปเห็นความแตกต่างระหว่างการประพฤติปฏิบัติของพวกนักบวชในศาสนา กับความประพฤติปฏิบัติ และวิธีการที่บ่งไว้ในคัมภีร์ใหม่ที่เขาได้ศึกษาและบูชา ลูเธอร์ได้เขียนหนังสือชักชวนให้ชาวเยอรมันตั้งตัวเป็นอิสระจากสันตะปาปา ในคำประท้วง 95 ข้อของเขาเมื่อ ค.ศ. 1517

สันตะปาปามีคำสั่งให้ลูเธอร์ถอนคำประท้วง เมื่อลูเธอร์ไม่ยอม สันตะปาปาจึงได้ยื่นฟ้องต่อพระเจ้าชาร์ลส์ที่ห้า ผู้ครองจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์และผูอุปถัมภ์คริสตศาสนา พระเจ้าชาร์ลส์ที่ห้าได้เรียกประชุมสภาแห่งจักรวรรดิ ใน ค.ศ. 1521 ลงมติไล่อลูเธอร์ออกจากวงผู้นับถือศาสนา แต่ลูเธอร์ไม่เกรงกลัวเพราะมีเจ้าผู้ครองรัฐแซกโซนี และรัฐเยอรมันอื่น ๆ สนับสนุนลูเธอร์ ลูเธอร์ได้แปลพระคัมภีร์ฉบับใหม่จากภาษากรีกออกเป็นภาษาเยอรมัน ศาสตราจารย์ฟิลิป เมลอนอร์อน ได้แต่งหนังสืออธิบายคำสอนของลูเธอร์ชื่อคำสารภาพแห่งออกซเบอร์ก ในปี ค.ศ. 1530 และถือว่าเป็นคัมภีร์ของลัทธิลูเธอร์ พระเจ้าชาร์ลส์ที่ห้าได้ประกาศว่าลูเธอร์เป็นบุคคลที่ไม่ได้รับการคุ้มครองทางกฎหมาย เจ้านายและขุนนางเยอรมันจึงได้รวมกันจัดตั้งสันนิบาต "ซบาลคาลเคน" ขึ้นเพื่อคุ้มครองศาสนาใหม่ สันนิบาตซบาลคาลเคนได้เปิดฉากรบพุ่งกับพระเจ้าชาร์ลส์ที่ห้าเป็นศึกกลางเมืองในเยอรมัน ในที่สุดสองฝ่ายตกลงเลิกรบต่อกัน ทำสนธิสัญญาสันติภาพออกซเบอร์ก ใน ค.ศ. 1555 ตามสนธิสัญญานี้พระเจ้าชาร์ลส์ที่ห้ายอมรับรองลูเธอร์เป็นลัทธิศาสนาโปรเตสแตนต์ เจ้าผู้ครองรัฐมีอำนาจที่จะเลือกศาสนาให้ราษฎรในรัฐของตนนับถือ ถ้าราษฎรในรัฐใด ๆ ไม่สมัครใจที่จะนับถือศาสนาเช่นเดียวกับเจ้าผู้ครองรัฐก็มีสิทธิจะแยกไปอยู่รัฐอื่นได้ ผลของสนธิสัญญาออกซเบอร์กทำให้ลูเธอร์มีคนนับถือแพร่หลายแถบภาคเหนือของเยอรมัน ส่วนภาคใต้อย่างนับถือคาทอลิกตามเดิม ชาวเยอรมันได้รับเสรีภาพใน

การที่จะนับถือศาสนาใดก็ได้

ผลของการปฏิรูปศาสนาในด้านการศึกษาของพวกโปรเตสแตนต์ นับตั้งแต่ได้มีการแตกแยกทางศาสนาขึ้นแล้ว ในยุโรปก็เกิดเรื่องยุ่งยากอยู่เป็นเวลาราว 100 ปีเศษ เพราะลัทธิทั้งสองต่างตั้งตัวเป็นศัตรูเบียดเบียนกันและกัน ตลอดเวลา เมื่อจะส่งบลงโดยสัญญาเวสทฟาเลียในสงคราม 30 ปี นับว่าได้มีการให้เสรีภาพทางศาสนาขึ้น แต่กระนั้นการแข่งขันซึ่งก็ยังคงมีต่อมา โดยใช้โรงเรียนเป็นสถานที่เผยแพร่ความนิยมและความเลื่อมใสทางศาสนา การที่พวกโปรเตสแตนต์ทำการกำเริบขึ้นนี้ เท่ากับเป็นการสอนให้พวกพระรัฐลัทธิคิดว่าวิธีการปกครองต่าง ๆ จะกระทำไปโดยอาศัยอำนาจอย่างแตกอนหาได้ไม่ ศาสนาจะดำรงอยู่ได้ก็ขึ้นอยู่กับความนิยมนับถือและความเลื่อมใสของประชาชน นี้เองที่ได้มีผลถึงความเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาซึ่งเป็นผลพลอยได้ของการปฏิรูปศาสนานั้นต้องนับว่าขึ้นอยู่กับการทำกระดาษและเครื่องพิมพ์ เพราะในสมัยนั้นการเรียนแพร่หลายไปได้เพราะมีตำรับตำราต่าง ๆ เป็นจำนวนมากและราคาข้อมเขาลง หนึ่ง การพิมพ์คัมภีร์ไบเบิลทำให้ประชาชนกระตือรือร้นเห็นความสำคัญของการรู้หนังสือมากกว่าสมัยกลาง พวกโปรเตสแตนต์เองก็มีความเห็นว่าประชาชนย่อมสามารถเอาตัวรอดขึ้นสวรรค์ได้ ซึ่งแปลว่าราษฎรจำเป็นต้องรู้หนังสือให้อ่านออกเขียนได้ อย่างน้อยก็พออ่านพระคัมภีร์ออกและปฏิบัติให้ถูกต้องตามคำสอนเท่านั้นก็มีหวังจะไปสวรรค์ ภัยเหตุนี้ การรู้หนังสือจึงเป็นของจำเป็นขึ้นและต้องจัดให้มีโรงเรียนสอนให้พลเมืองอ่านออกเขียนได้ บรรดาประเทศโปรเตสแตนต์จึงได้คิดตั้งโรงเรียนสำหรับสอนราษฎรขึ้น จัดว่าเป็นโรงเรียนที่ตั้งขึ้นเพื่อประชาชนจริง ๆ

ดูเซอร์โค แนะนำให้ชาวเยอรมันใช้ระบบการศึกษาที่เขาได้วางแนวไว้คือ

- โรงเรียนประถมศึกษา เป็นโรงเรียนที่จัดขึ้นสำหรับราษฎรทั่วไป

การสอนใช้ภาษาพื้นเมือง รับผิดชอบหญิงและชาย มีการสอนความรู้เบื้องต้น ได้แก่ อ่าน เขียน พลศึกษา ร้องเพลง ศาสนา สอนวิชาชีพ เช่นการค้า สำหรับชายและการเรือนสำหรับหญิง ดูเซอร์เห็นว่าควรเรียนวิชาชีพไปพร้อมกับ ความรู้สามัญ คือ เด็กไปโรงเรียนเพื่อเรียนหนังสือ วันละ 1-2 ชั่วโมงก็พอแล้ว จากนั้นให้ไปเรียนวิชาชีพหรือการค้า

- โรงเรียนมัธยม สำหรับคนที่จะออกไปประกอบอาชีพ เช่น เป็นครู จะต้องเรียนภาษาละติน กรีก ยิว วาทศิลป์ ตรรกวิทยา ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ คำนวณ คณิต พลศึกษา

- มหาวิทยาลัย สำหรับพวกที่จะหาความก้าวหน้าและตำแหน่งสูงทาง กิจการบ้านเมืองหรือศาสนา

ฟิลิป เมแลงซอน (ปี ค.ศ.1497-1560) เป็นผู้ช่วยให้การศึกษา ของพวกโปรเตสแตนต์ประสบความสำเร็จ กล่าวคือ โคลงลายรูปมาเป็นแบบของ ดูเซอร์โดยแท้ ฟิลิป เมแลงซอน เป็นผู้วางแผนการจัดโรงเรียนให้บรรดารัฐต่าง ๆ ในภาคใต้และภาคกลางของเยอรมัน ที่สำคัญคือในแซกโซนี ใน ค.ศ.1527 เขาได้ถูกขอร้องจากเจ้าอิเลคเตอร์แห่งแซกโซนี ให้เป็นผู้วางแผนการจัดโรงเรียน ขึ้น และในหนังสือชื่อ Book of Visitation ที่เขาเขียนไว้เขาได้วางแผน การจัดโรงเรียนขึ้น เขาแบ่งโรงเรียนออกเป็น 3 ประเภท คือ

- สอนความรู้เบื้องต้น ภาษาพื้นเมือง และละติน เรียนไวยากรณ์ คำสอน คำสวด

- เรียนหนังสือละตินที่ยาก เช่น หนังสือของลิวี เวอจิล ฮอเรซ ซีเซโร และมีการเรียนวาทศิลป์ ตรรกวิทยา ประวัติศาสตร์

— ภารุกีแล้วจึงเรียนภาษายิว คำนวณ และศิลปศาสตร์

การเรียนในชั้นต่าง ๆ ไม่กำหนดเวลาว่าช้านานเท่าไร ถือเป็นเกณฑ์
แต่ว่าเมื่อไรเรียนรูทีแล้วก็เลื่อนชั้น ความสำคัญของเมแลงซอนส่วนมากอยู่ที่วาง
ระเบียบและความคิดเห็นต่าง ๆ เกี่ยวแก่หลักสูตรและการบริหารโรงเรียนซึ่งเป็น
ที่นิยมและลอกแบบไปใช้กันมาก ทำให้เขาได้ชื่อว่าเป็นผู้นำทางการศึกษา และ
โรงเรียนมัธยมแบบเมแลงซอน ก็เกิดแพร่หลายขึ้นทางเยอรมันภาคเหนือ รวมทั้ง
คำสอนของลัทธิโปรเตสแตนต์ซึ่งแพร่เข้าไปด้วย เมแลงซอนยังได้ทำกิจการอื่น ๆ
ที่ช่วยให้การศึกษาแพร่หลายขึ้น เป็นต้นว่าได้แต่งตำราเกี่ยวกับวิชาต่าง ๆ ไว้มาก-
มาย เช่น ธรรมจรรยา ฟิสิกส์ ประวัติศาสตร์ วาดศิลป์ ตรรกวิทยา นอกจากนี้ยัง
แพร่คำสอนลัทธิโปรเตสแตนต์ไปตามโรงเรียนโดยทำเป็นคำสอน เขาเองก็สอน
ธรรมวิภาคตามแนวโปรเตสแตนต์ในมหาวิทยาลัย และยังเปิดโรงเรียนของตัวเอง
อีกด้วย

โยฮัน บูเกินฮาเกิน บูเกินฮาเกินได้เป็นผู้ปรับปรุงการศึกษาใน
ประเทศเยอรมันภาคเหนือ บูเกินฮาเกินกับลูเซอร์เป็นผู้ที่มีความเข้าใจต่อกันเป็น
อันดี ได้วางแผนการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นที่เมือง บรันสวิกต์ ฮัมเบอร์ก ลูเบค
และในปอเมอเรเนีย คือจัดตั้งโรงเรียนมัธยมขึ้นทุกจังหวัดก่อน แล้วตั้งโรงเรียน
ประถมขึ้นทุกแคว้น โดยเหตุนี้เขาจึงได้สมญาว่า The Father of German
Volksschule ใน ค.ศ. 1537 เขาก็ถูกพระเจ้าแผ่นดินเคนมาร์กเรียกตัวไป
ช่วยจัดการปรับปรุงมหาวิทยาลัยโคเปนเฮเกน เป็นเหตุให้กิจการโรงเรียนใน
เคนมาร์กเปลี่ยนเป็นไปตามแนวของลูเซอร์

จอห์น คาลเวจ เป็นชาวฝรั่งเศส ได้ศึกษาวิชาอักษรศาสตร์ และ

เทววิทยา จนเชี่ยวชาญ คึกที่จะปรับปรุงศาสนาโปรเตสแตนต์ในฝรั่งเศส แต่พระเจ้าฟรานซิสที่หนึ่ง กำลังอุปถัมภ์ศาสนาโรมันคาทอลิกและโปรคสังฆโทษพวกที่ลบล้างศาสนา คาลวางจึงหนีไปอยู่ที่เจนีวา สวิตเซอร์แลนด์และทำการเทศนาสั่งสอนที่นั่น จนราษฎรเลื่อมใสหลักศาสนาของเขาปรากฏอยู่ในหนังสือสถาบันของศาสนาคริสต์เถี้ยน ในปี ค.ศ. 1538 คาลวางได้ทำความรู้จักกับสเคิร์มและได้ความรู้ในเรื่องที่เกี่ยวกับโรงเรียนและเด็กทำให้ได้วิธีการดี ๆ มาใช้ในโรงเรียนที่เขาทำขึ้นด้วย แนวความคิดของคาลวางคล้ายคลึงกับลูเธอร์ กล่าวคือ การศึกษาชั้นประถมจะต้องเป็นการเรียนภาษาพื้นเมืองและความรู้เบื้องต้นมีวิชาอ่าน เขียน ไวยากรณ์ ศาสนา หน้าที่พลเมือง คาลวางเป็นที่นิยมมากก็เพราะสมัยนั้นเจนีวากลายเป็นที่พำนักหลบภัยของพวกที่ถูกคุมคามทางศาสนา เช่น ในฝรั่งเศสก็มีพวกอูทอะโนคและพวกวัลลูนคือคัทซในเซกเนเซอร์แลนด์คือเบลเยียม พวกเยอรมันในแคว้นพาลาติเนต และพวกเพรสไบเทเรียน ในสกอตแลนด์ พวกพิวริแทนในอังกฤษและอเมริกา คนเหล่านี้นิยมหลักการของคาลวาง โดยจัดโรงเรียนชนิดต่าง ๆ เช่นโรงเรียนประถมสำหรับราษฎร โรงเรียนมัธยม และชั้นอุดมศึกษา โดยบรรจุวิชาความรู้ให้เป็นที่ทางศาสนาและความรู้อย่างอื่นที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ โรงเรียนมัธยมและประถมที่บ้านเมืองคือรัฐจัดการเอง แคมมหาวิทยาลัยยังเป็นหน้าที่ของคณะสงฆ์ มหาวิทยาลัยเยอรมันหลายแห่ง กลายเป็นสำนักศึกษาของพวกโปรเตสแตนต์ เช่น ไฮเคิลเบิร์ก และบาร์เบิร์ก ซึ่งพวกอูทอะโนคเข้าไปเรียนในเนเซอร์แลนด์และเบลเยียมก็มีมหาวิทยาลัยเลเคน โครนิงเกน อัมสเตอร์ดัม และยูเทรคต์ ซึ่งเป็นพวกคาลวาง

การปฏิรูปศาสนาในอังกฤษ มิได้เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันทันที การปฏิรูปในเยอรมัน แต่เป็นการค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปทีละน้อยเป็นระยะเวลา

หลายร้อยปี ระหว่างเวลาเหล่านี้ พระเจ้าเฮนรีที่แปดที่เสด็จขึ้นครองราชบัลลังก์ พระองค์จะไ้ทรงมีพระราชโอรสที่ว่าจะแยกศาสนาอยู่แล้วหรือไม่ก็ตาม แต่เหตุเล็กน้อยซึ่งเป็นเรื่องส่วนพระองค์ได้เป็นปัจจัยให้ทรงประกาศเปลี่ยนศาสนา ในชั้นต้นพระองค์มีไ้ทรงแสดงท่าทีว่าจะแยกลัทธิศาสนาเลย ถ้าหากทางการศาสนาอนุญาตให้ทรงหย่าร้างกับพระมเหสีไ้คิงพระประสงค์ ภัยเหตุนี้การปฏิรูปศาสนาในอังกฤษจึงมีไ้มีข้อขัดแย้งในเรื่องปัญหาทางลัทธิศาสนา ทางการศึกษาของอังกฤษหรือแองกลิคันปลีกตัวออกจากอำนาจของสันตะปาปา โดยมีไ้ประกาศตนเป็นโปรเตสแตนต์ ลัทธิโปรเตสแตนต์ขยายตัวเข้ามามีอิทธิพลต่อลัทธิแองกลิคันก็เมื่อทางอังกฤษปลีกตัวออกจากวงการของสันตะปาปาแล้ว เพราะฉะนั้นจึงอาจกล่าวไ้ได้ว่า การปฏิรูปศาสนาในอังกฤษเนื่องมาจากความไม่อำนาจและความเป็นอยู่ส่วนพระองค์ของพระเจ้าเฮนรีที่แปด พระเจ้าเฮนรีไ้ทรงพระนิพนธ์บทความทางศาสนาฉบับหนึ่งให้ชื่อว่า "สนับสนุนสี่ทั้งเจ็ดประการ" (ค.ศ.1521) เพื่อเป็นการตอบโต้บทความของมาร์ติน ลูเธอร์ เรื่อง "สภาพวงการศาสนาอันเสมือนเขลยศึกแห่งกรุงบาบิโลน" ไ้เกิดสงครามข้อเขียนกันอย่างขนานใหญ่ระหว่าง มาร์ติน ลูเธอร์ และผู้ที่เป็นฝ่ายเฮนรี ลูเธอร์ ถึงกับให้สมญานามพระเจ้าเฮนรีว่าเป็นหนอนโสโครก เซอร์โทมัส มอร์ กวีอังกฤษผู้สนับสนุนพระเจ้าเฮนรีก็กล่าวหาลูเธอร์ว่าเป็นปีศาจมาจากนรก ภัยการแสวงพระองค์เป็นผู้เทิกทูนคริสต์ศาสนา นิกายคาทอลิกครั้งนี้ สันตะปาปาจึงถวายพระสมญาแก่พระเจ้าเฮนรีว่าเป็นเอกอัครศาสนาผู้ปลัดภัก ซึ่งกลายเป็นตำแหน่งที่พระมหากษัตริย์อังกฤษทรงใช้กันต่อมา ในปี ค.ศ.1531 พระเจ้าเฮนรีทรงปรับคณะสงฆ์อังกฤษอย่างรุนแรง และบังคับให้ยอมรับว่าพระองค์เป็นประมุขแห่งศาสนาในประเทศอังกฤษ เป็นผู้ไ้รับมอบหมายจากพระเป็นเจ้าโดยทรงที่จะปกครองสงฆ์ และศาสนิกชนในอังกฤษ ต่อจากนั้นก็มีรับสั่งห้ามรัฐสภาอังกฤษจักส่งงบประมาณเงินของประเทศอังกฤษไปบำรุงศาสนา

ทางกรุงโรมทั้งที่เคยปฏิบัติกันอยู่ ใน ค.ศ. 1534 นั้นมีบุคคลสำคัญของอังกฤษสองคน คือ กวีเซอร์ โทมัส มอร์ (ผู้เขียนกวีนิพนธ์ลือชื่อเรื่องยูโทเปีย) และบาทหลวง ผู้เคร่งศาสนามากมีนามว่า จอห์น พิซเซอร์ คัดค้านการที่พระเจ้าเฮนรี่ทรงแข็งข้อ ต่อสันตะปาปา และประกาศพระองค์เองเป็นประมุขศาสนาในอังกฤษ พระเจ้าเฮนรี่ ก็มีรับสั่งให้ประหารชีวิตทั้งสองคนในปี ค.ศ. 1539 รัฐสภาออกพระราชบัญญัติเรื่อง ลัทธิศาสนาใหม่ของอังกฤษ ซึ่งมักเรียกกันว่าลัทธิแองกลิคัน แม้จะนับว่าเป็น โปรเตสแตนต์นิกายหนึ่ง แต่หลักการสำคัญ ๆ ก็เอามาจากคาทอลิก พวกคาทอลิก คนใดไม่ยอมรับนับถือพระเจ้าเฮนรี่เป็นประมุขศาสนาก็ดี โปรเตสแตนต์คนใด ไม่ยอมรับหลักศาสนาที่ประกาศตั้งไว้ก็ดี จะถูกลงโทษอย่างรุนแรงเช่นเดียวกัน ต่อมาสมัยพระนางเจ้าเอลิซาเบธที่หนึ่ง (ปี ค.ศ. 1558-1603) รัชกาลนี้ทรง อุปลักษณ์ลัทธิโปรเตสแตนต์มากจนแทบหลายมั่นคงทรงใช้ตำแหน่งเป็น "ผู้พิทักษ์สูงสุด" แห่งลัทธิวิหารอังกฤษ ที่จริงพระนางเจ้าเอลิซาเบธมิได้ทรงเอาพระทัยใส่ในกว่า ใจจริงของประชาชนชาวอังกฤษจะมีศรัทธาแท้จริงหรือไม่ แต่การแสดงออกโดย พิธีการจะต้องให้เป็นลัทธิแองกลิคันเป็นอันหนึ่งอันเดียว รวบรวมกันเพื่อความมั่นคง เป็นปึกแผ่นของประเทศชาติ

ผลการแตกแยกศาสนาในยุโรป ก่อน ค.ศ. 1500 ในยุโรปมีนิกาย สำคัญของศาสนาคริสต์เพียงสองนิกาย คือคาทอลิกทาง ภาคตะวันตก และกรีก ออร์ทอด็อกซ์ ทางภาคตะวันออก มาใน ค.ศ. 1550 ศาสนาคริสต์ในยุโรปแตกแขนงออกเป็นสามลัทธิคือออร์ทอด็อกซ์ คาทอลิก และโปรเตสแตนต์ โปรเตสแตนต์แผ่ขยายอยู่ทางยุโรปภาคเหนือ คาทอลิกทาง ยุโรปภาคใต้ และดินแดนที่เป็นของชาวสเปน และโปรตุเกสในทวีปอเมริกา และ หมู่เกาะฟิลิปปินส์ พวกคาทอลิกยึดมั่นในอำนาจของสันตะปาปา ซึ่งเป็นผู้สื่อสาร

ระหว่างศาสนิกชนกับพระเจ้าฝ่ายโปรเตสแตนต์สักพระคัมภีร์เป็นสรณะ และเชื่อมั่นว่า
 ศาสนิกชนแต่ละคนจะติดต่อกับพระเจ้าได้ด้วยตนเอง แต่ในหมู่พวกโปรเตสแตนต์เอง
 ก็ยังตีความหมายที่ปรากฏในพระคัมภีร์ต่าง ๆ กัน และการวางระเบียบวงการ
 ศาสนาก็คิดเห็นต่างกันด้วย ดังนั้นในระยะเวลาไม่นานพวกลัทธิโปรเตสแตนต์ก็ค่อย ๆ
 แยกออกเป็นนิกายต่าง ๆ กันหลายร้อยนิกาย ต่างพวกต่างอ้างว่าตนตีความหมาย
 พระคัมภีร์และเข้าใจถึงระเบียบวงการศาสนาถูกต้องกว่าพวกนิกายอื่น พวก
 โปรเตสแตนต์สักพระคัมภีร์ และคาทอลิกก็คลั่งตะปาดาเป็นสรณะ คตินิยมหลาย
 ประการที่นักศึกษามัธยมพื้นฟูศิลปวิทยาตั้งปัญหาสงสัยไว้ มาถึงสมัยปฏิรูปศาสนานี้ได้
 หันไปยึดคตินิยมนั้น ๆ โดยละทิ้งปัญหาสงสัยไปได้ ผู้ที่ไขหัวคิดโดยอิสระขบคิดหรือ
 โต้แย้งคติทางศาสนาฝ่ายใดก็ตาม หากศาสนิกชนแห่งฝ่ายนั้นทรงอำนาจปกครอง
 อยู่ในแดนนั้น ๆ ก็ลงโทษผู้คิดโต้แย้งนั้นเหมือน ๆ กัน ศิลปกรรมสมัยพื้นฟูศิลปวิทยาก็
 ผลอยกระทบกระเทือนไปด้วย ดังเช่น ฝ่ายคาทอลิกก็เปลี่ยนแปลงการตกแต่ง
 ประดับประดาโบสถ์วิหาร เพื่อดึงดูดคนเข้าวัด ทางฝ่ายโปรเตสแตนต์เล่าก็ให้
 ทาลายรูปภาพต่าง ๆ ที่มีตามวัดวาในเขตอำนาจปกครองของตนให้หมดไป โดย
 ไปยึดเอาว่าเป็นรูปเคารพซึ่งพระเจ้ามีพระบัญญัติห้ามนับถือไว้แล้ว ทั้งสองหลักมุ่ง
 ไปในทางปรับปรุงหลักปฏิบัติของศาสนาเป็นสำคัญ ทางฝ่ายโปรเตสแตนต์ก็คัดถอน
 เลิกถอนพิธีการ และตำแหน่งสมณศักดิ์ลง ให้การสักการบูชาพระเจ้าเป็นไปอย่าง
 สะดวกง่ายดาย ใคร ๆ ก็ทำเองได้โดยอาศัยพระคัมภีร์เท่านั้น เครื่องครุก็อยู่แต่
 ทางธรรมจรรยาเท่านั้น ฝ่ายคาทอลิกกลับยิ่งตกแต่งวัด และเสริมพิธีการให้
 หูหราจับใจยิ่งขึ้น เพื่อดึงดูดใจศาสนิกชนให้ซาบซึ้งเพลิกเพลินและละทิ้งความ
 เอาใจใส่ในนิกายโปรเตสแตนต์ ต่างฝ่ายต่างพยายามดึงศาสนิกชนมาเป็นของตน
 จึงเกิดเป็นการเป็นศัตรูและขัดแย้งกันขึ้นอย่างรุนแรง ผลพลอยได้จากการแย่งศาสนา
 ทำให้ทุกนิกายต่างพะวงว่าลัทธิศาสนาของตนจะดำเนินไปด้วยดี ก็เพราะอนุชนใน

นิกายตนได้รับการศึกษาอบรมทางศาสนา มาดี ผู้กระตือรือร้นเรื่องการศึกษาอบรม
 เกิดขึ้นก่อนคือพวกบาทหลวงนิกายเยซูอิต ผู้ทำการฟื้นฟู หรือต่อต้านปฏิรูปศาสนา
 โรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นดำเนินการสอนเป็นผลดี จนกระทั่งมีนักเรียนไปเล่าเรียนมาก
 ทั้งฝ่ายคาทอลิก และโปรเตสแตนต์ จึงเป็นหนทางพาให้พวกนับถือโปรเตสแตนต์
 หันกลับมานับถือคาทอลิกใหม่อีก ขณะนั้นโรงเรียนและมหาวิทยาลัยของคณะเยซูอิต
 เกิดขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งว่าฝ่ายโปรเตสแตนต์จะไม่มีทางสู้ แต่ทางโปรเตสแตนต์
 ก็ยังมีสิ่งสำคัญเป็นเครื่องดึงดูดใจอยู่อีกประการหนึ่ง คือการย้ำความสำคัญ และ
 ความเป็นสรวงของพระคัมภีร์ ผู้ปฏิบัติหลักศาสนาให้ถูกต้อง ไค้ถูกต้องอ่านพระคัมภีร์ได้
 จึงมีการกระตือรือร้นสอนการอ่านและเขียนกันมากขึ้นทุกที

จากการปฏิรูปศาสนานี้เอง ทำให้อ่านาจสันตะปาปาซึ่งเคยเป็นที่
 เคารพสูงสุดในยุโรปลดลงไป พระมหากษัตริย์แต่ละชาติเพิ่มความสำคัญขึ้นใน
 พระราชาณาจักรของพระองค์และสันตะปาปาเองก็ต้องหันมาหาพระมหากษัตริย์
 ที่นับถือคาทอลิกไว้เป็นกำลังสนับสนุนพระองค์ในการต่อต้านพวกโปรเตสแตนต์
 ในระหว่างศตวรรษที่ 16 และต้นศตวรรษที่ 17 ยุโรปต้องประสบความยุ่งยากใน
 เรื่องศาสนานี้ จนกลายเป็นสงครามหลายครั้งหลายแห่งด้วยปัญหาการเมือง
 อันพันพันกับปัญหาศาสนา โดยมีไค้คำนึงถึงหลักของศาสนาคริสต์ที่ให้ความรัก
 ความสามัคคีกับเพื่อนบ้านนั่นเอง